

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

**Муассисаи давлатии таълимии
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД
БА НОМИ АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАҒУРОВ»**

**ТОҶИКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАОРИФ ВА
ИЛМ ВАЗИРЛИГИ**

**“АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАҒУРОВ НОМИДАГИ
ХУҶАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ”
ДАВЛАТ ТАЪЛИМИ МУАССАСАСИ**

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ФИЛОЛОГИЯИ ЎЗБЕК ВА ТОҶИК

(маводи конференсияи онлайнӣ)

ЎЗБЕК ВА ТОҶИК ФИЛОЛОГИЯСИНИНГ ДОЛЗАРБМАСАЛАЛАРИ

(Онлайн конференсия материаллари)

**“Нури маърифат”
Хучанд “ 2020**

**“Нури маърифат”
Хўжанд “ 2020**

ББК: 74.06 (Ўзб.)
УДК: 371 .
Ў - 65

Тўплам академик Бобожон Гафуров номидаги
Хужанд давлат университети” ДТМ нашр-
тахририя Кенгаши томонидан 12.11.2020 йил
№ 4-1/8 қарори билан чопга тавсия этилг

Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик (ўзбек ва тоҷик
филологиясининг долзарб масалалари). Маҷмуаи мақолоти илмӣ. ”
Хучанд: Нури маърифат, 2020.” 821с.

Ўзбек ва тоҷик филологиясининг долзарб масалалари (масъалаҳои мубрами
филологияи ўзбек ва тоҷик). Тўплам. ” Хучанд: Нури маърифат, 2020.” 821с.

Зери назари

доктори илмҳои таърих,
профессор Қўразода Қ. Ҳ.

Масъул муҳаррирлар:

Бердиалиев А. – ф.ф.д., профессор,
Сабурӣ - п.ф.д., профессор,
Ойматова М.-ф.ф.н., доцент

Тўплаб, нашрга тайёрловчилар:

Раҳмонкулов А.- ф.ф.н., доцент,
Ойматова М. – ф.ф.н., доцент,
Эшмуродов Э. – ф.ф.н., доцент.

Таҳрир хайати:

Турдибоев Т. - ф.ф.н., доцент,
Файзуллоев Б. - ф.ф.н., доцент,
Эрмуҳаммедов А. - ф.ф.н., доцент
Раҳмонкулов А.- ф.ф.н., доцент,
Ойматова М. – ф.ф.н., доцент,
Шарипова М. - ф.ф.н., доцент,
Эшмуродов Э. – ф.ф.н., доцент.
Абдуллоев О. - ф.ф.н., доцент,
Жабборов Б. - ф.ф.н., доцент.

Такризчилар:

Шеронов Б. – ф.ф.н., доцент,
Қаюмова Ф. – ф.ф.н., доцент.

Мазкур тўплам ўзбек ва тоҷик филология фанларининг долзарб масалаларига
бағишланган бўлиб, унда тилшунослик, адабиётшунослик ва уларнинг таълими
методикасига доир мақолалар жамланган. Тўплам тилшунос, адабиётшунос олимлар,
шунингдек, ёш тадқиқотчилар, магистрантлар, аспирантлар, ўзбек ва тоҷик тили
ҳамда адабиёти ўқитувчиларига мўлжалланган.

ISBN 978-99975-57-72-9

© “Академик Бобожон Гафуров номидаги
Хужанд давлат университети” ДТМ – 2020

жағалбойли, сувти, саритамғали, элтамғали, ачамайли, самирак, жалойир, уйшун, керайит, олчин, арғин, кебанак, чиликчи, чилкор, қорасийроқ, қайсар, тортувли, болғали, қайтмас, санам, шийқа, галаботир, жунбош, обиз, мўғул, бўрончи, эйвалак, керовчи, тама, телов, тарокли, дўлот (қаранг: “Илоқ тарихи”, Тошкент, 2005,81-бет), шунингдек, чамбил, қорахитой, тақали, ойтамғали, қорақўйли, ялама каби 92 бовли ўзбек уруғларига мансуб кишилар азалдан яшаб келганлар. Бу қабила ва уруғларнинг ўзбек халқи таркибидаги ўрни ва мавқеини тадқиқ этиш миллий тараққиётимиз тарихини чуқурроқ ўрганишга имкон яратади.

Профессор И.Ёрматов ўзининг “Илоқ тарихи” (Тошкент,2005,82-83-бет) китобида хайрли ва савобли ишни амалга оширган: ўзбек миллати таркибидаги уруғларга хос тамғалардан айримларини келтириб ўтади ва шундай ёзади: “Олма-Ота шахридаги “Жалын” босмаҳонаси томонидан 1993 йилда нашр этилган “Қозоқларнинг кўхна тарихи” сарлавҳали илмий тўпламда қозоқ миллати таркибига кирган 69 та уруғнинг номи ва тамғалари кўрсатилган. Улардан айримлари ҳозирги ўзбек миллатини шакллантиришда ҳам иштирок этишган. Шу боисдан мазкур китобда кўрсатилган, ҳозир ўзбек миллати таркибида мавжуд бўлган айрим уруғлар ва уларнинг тамғаларини келтириб ўтамыз.”

| Ҳ/р | Уруғ номи | Тамғаси | Ҳ/р | Уруғ номи | Тамғаси |
|-----|-----------|---------|-----|------------|---------|
| 1. | Қангли | ☼ | 10. | Теракли | Е П П |
| 2. | Уйшун | ≡ ⚡ | 11. | Арғин | ○○ |
| 3. | Дуғлот | ○ | 12. | Матай | ↑ |
| 4. | Жалойир | П П | 13. | Керайит | ⌒ |
| 5. | Курама | ♀ | 14. | Тама | |
| 6. | Қипчоқ | | 15. | Олчин | ∧ |
| 7. | Қўнғирот | // | 16. | Жағалбойли | ⌒ |
| 8. | Манғит | ∩ | 17. | Телов | ↗ † ← |
| 9. | Найман | ∇ | | | |

Мавлонова К., катта ўқитувчи
(Ўзбекистон)

ЎҚУВЧИЛАРНИ МАТН ТУЗИЛИШИГА ДОИР ҚОИДАЛАР БИЛАН ТАНИШТИРИШ ЗАРУРАТИ

Таълим жараёнида ёзма саводхонликни ошириш она тили ва адабиёт фанини ўқитишнинг энг муҳим мақсадларидан биридир.

Бугунги кунда она тили ва адабиёт таълими жараёнига инновацион технологиялар кенг татбиқ этилаётган, дарсликлар мазмунан янгиланиб бораётган, фан олимпиадалари, “Фан ойликлари”, иншолар танлови мунтазам ўтказиб борилаётган, “Ўзбек тили” доимий анжуманининг “Таълим жараёнида ёзма саводхонликни оширишнинг асосий омиллари” [1] мавзусига бағишланиб, бир қатор муаммо ва ечимлар кун тартибига қўйилган бир даврда аксарият ўқувчиларнинг ёзма нутқ малакалари талаб даражасидан пастлигича қолмоқда.

Она тили ва адабиёт фани ўқитувчилари ДТС талабларини бажара оладиган шахсларни камол топтириш жараёнида методик тавсиялар ҳамда ўқув қўлланмаларга эҳтиёж сезмоқдалар. Ўқитувчиларга амалий ёрдам бера оладиган методик қўлланмаларнинг аксарияти 1964–1980 йилларда яратилган бўлиб, уларда келтирилган мисоллар, ёндашувлар мазмунан эскирган [2, 3].

“Ёзма иш турлари: иншо, баён, диктант” номли ўқув қўлланмада [4] ҳам иншо ҳақида маълумот, иншо турлари ва иншо ёзиш учун йўл-йўриқ ва кўрсатмалар бериб ўтилган. Бу китобда ёзма иш турлари, иншо ҳақида назарий маълумот, иншо мавзусини шакллантириш ва танлаш, иншо режасини тузиш ва тезис сифатида шакллантириш, иншога эпиграф танлаш, унга материал тўплаш, иншо ёзишга тавсиялар, иншо ёзиш жараёнини ташкил этиш каби умумий масалалар ёритилиб берилган бўлса-да, ўқувчиларнинг ижодий матн ёзиш кўникмаларини эгаллашлари учун алоҳида йўналишдаги методик тавсиялар берилмаган.

“Иншолардаги матний хатолар, уларни тузатиш методикаси” қўлланмасида умумтаълим мактабларининг юқори синф ўқувчилари ёзган ижодий ёзма ишлардаги матний хатолар аниқланиб, таснифланган, изоҳланган, иншо ёзиш (матн яратиш) жараёнида билиш шарт бўлган билимлар мундарижаси белгиланган, ушбу йўналишда амалга ошириладиган ишлар методикаси ёритиб берилган [5]. Муаллиф: “Матний хатолар она тили дарсларида махсус ўрганилмаётган тил ҳодисаларини амалий била олмаслик натижасидир. Бундай хатолар уч-тўртта эмас, балки кўпдир. Бу эса ёзилаётган иншоларнинг (яратилаётган матнларнинг) стандарт талабига жавоб бермаслигига сабаб бўлади. Авваламбор, матний хатоларга она тили ўқитувчилари жиддий эътибор бермайдилар, қолаверса, методик адабиётларда бу ҳақда, хусусан, матний хатолар устида ишлаш юзасидан тавсиялар йўқ даражада. Матн тузилишини ўргатиш мазмуни ва методлари, машқлар тизими ҳам махсус ишлаб чиқилмаган. Бошқача айтганда, матн тузилишини ўрганиш таълим ўзбек тилида олиб бориладиган мактабларнинг она тили ўқитиш методикаси илмида деярли тадқиқ этилмаган”, деган асосли хулосага келган [5.3-бет].

Ўқувчилар учун матнни расмийлаштиришнинг ташкилий-техник жиҳатлари билан боғлиқ (матн тузилишига доир) қоидалар ва уларни мустаҳкамлашга қаратилган машқ турларини ишлаб чиқиш заруратга

айланганини инобатга олган ҳолда ушбу мақолада мазкур жиҳатларга эътибор қаратамиз.

Дастлаб ўқувчи эҳтиёж сезадиган матн тузилишига доир масалаларни таснифлаб оламиз:

1. Матнда гапларнинг чегарасини белгилаш билан боғлиқ.
2. Матн мавзуси билан боғлиқ.
3. Матн сарлавҳаси билан боғлиқ.
4. Матн қисмлари билан боғлиқ.
5. Матн(иншо)га режа тузиш билан боғлиқ.
6. Хатбоши билан боғлиқ.
7. Матнга тасниф киритиш билан боғлиқ.
8. Матнда шеърини мисраларни жойлаштириш билан боғлиқ.
9. Матнга ривоят, ҳадис, мақол ва маталлар, ҳикматли сўзларни *кўчирма гап шаклида* киритиш билан боғлиқ.
10. Матн қисмларида гапларнинг изчиллигини таъминлаш билан боғлиқ.

Қуйида 3- ва 9-бандларга тегишли қоида ва машқ намуналарини келтириб ўтамиз.

ҚОИДА. Иншо мавзуси сарлавҳа тарзида сатр ўртасида ёзилиб, қўштирноқ ичига олинмайди ҳамда охирига нуқта қўйилмайди: *Бир томчи сув каби.*

Босма манбаларда матнга сарлавҳа қўйилиб, бош ҳарфлар билан ёзилади: *БИР ТОМЧИ СУВ каби.*

Сарлавҳа нарса-буюм, иш-ҳаракат, белгининг ҳолатини аташ (атов гап тарзида номлаш) маъносида қисқа таърифланади: “Она меҳри”, “Юрт равнақи йўлида” каби.

“Мен кеча кунни қандай ўтказдим?”, “Биз Ватанимизни севамиз” каби дарак гаплар типигаги мавзулар ихчамланиб, сарлавҳага айлантиради: Кечаги куним. Ватан севгиси.

Сарлавҳалар мавзу сифатида айнан кўрсатилиши ҳам мумкин. Бунда мавзу сўзидан кейин одатдагидек икки нуқта қўйилади. Масалан: Мавзу: “Она меҳри” каби.

МАШҚ. Берилган номларни ўқинг. Фақат мавзу бўла оладиган номларни чап устунга, ҳам мавзу, ҳам сарлавҳа бўла оладиганларини ўнг устунга ёзинг.

“Озод ва обод диёрим”, “Сахий куз келди”, “Қариси бор уйнинг париси бор”, “Мен ардоқлайдиган фазилят”, “Дам олиш кунида”, “Оталар сўзи – ақлнинг кўзи”, “Юртимизни боғга айлантирамиз”, “Олтин куз”, “Баҳор келди”, “Зумрад баҳор”, “Кўнгилсиз воқеа”, “Одамнинг кўли гул”, “Ватанимга хизмат қиламан”, “Уйда”, “Кутубхонада”, “Кўчада”, “Нонни исроф қилманг!”, “Энг яхши кўрган адабий қаҳрамоним”.

ҚОИДА. Матнга ривоят, ҳадис, мақол ва маталлар, ҳикматли сўзлар асосан *кўчирма гап шаклида* киритилади. Бунда муаллиф гапи олдин, *кўчирма гап* кейин ёзилса, муаллиф гапидан кейин икки нуқта қўйилиб,

кўчирма гап кўштирноқ ичига олинади: *Шундай мақолга риоя қилмоқчиман: “Тил билган Эл билади”.*

Кўчирма гап шеърини шаклда бўлса, муаллиф гапидан кейин икки нуқта қўйилиб, кўчирма гап (шеър) хатбошидан кўштирноққа олинмай ёзилади:

Шундай мақолга риоя қилмоқчиман:

Тил билган

Эл билади.

МАШҚ. Нуқталар ўрнини тўлдириб гапларни ўқинг. Киритилаётган кўчирма гап нима эканлигини аниқланг ва қўйилган тиниш белгиларини изоҳланг.

1. Ҳадислардан бирида шундай дейилади: ...
2. ... деган мақол бор халқимизда.
3. Дўст орттириш ҳақида шундай ҳикмат бор: ...
4. Шунинг асло унутманг: ...
5. Инсон ҳаётда кимгадир ёрдам бериб яшаши керак. Зеро, ...
6. Ҳунарли бўлишнинг фазилати ҳақида ... дейилади.

Кўйиш учун кўчирма гаплар:

1. Дўстликдан ўтадиган ҳеч нарса йўқ, шунинг учун дўст орттириши имкониятини сира қўлдан бой берма. 2. Баданнинг қуввати – овқат, ақлнинг калити – ҳикмат. 3. Ғайратлининг юраги қайнар, Ғайратсизнинг юраги ўйнар. 4. Илм ибодатдан афзал. 5. Ҳар кимнинг зари бўлмаса-да, ҳунари бўлсин. 6. Гули йўқ бўстондан япроқ яхши, фойдаси йўқ йўлдошдан таёқ яхши.

МАШҚ. Қуйида берилган гапларнинг ёзилишига диққат қилинг. Тўғри – “Т” ёки нотўғри – “Н” белгисини қўйинг.

| ГАПЛАР | “Т” ёки “Н” |
|---|-------------|
| Шундай ҳадис бор Одамлар билан муросаю мадорага киришиш ҳам садақа ҳисобланади. | |
| Халқимизда шундай мақол бор: Бахил топса, босиб ер; Сахий топса, барча ер | |
| Режасиз иш – қолипсиз ғишт деган мақол бежизга айтилмаган. | |
| Халқимизда шундай нақл бор: “Беташвиш бош қайда, меҳнатсиз ош қайда?” | |
| “Ақлли қария – оқиб турган дарё” деган ҳикмат бежизга айтилмаган. | |
| Шарқда шундай ҳикмат бор: “Дуо олган омондир, қарғиш олган ёмондир”. | |

Хулоса қилиб шунини айтиш мумкинки, она тили ўқитилишининг янада самарадор бўлиши учун сўз, сўз шакллари, гап устида олиб борилаётган

методик ишлар боғланишли нутққа қараб бориши, нутқий кўникмаларни ривожлантиришга хизмат қилиши керак. Тил ҳодисалари, асосан, боғланишли нутқ орқали намоён бўлади. Гап турларини, гапларнинг ўзаро боғланишини ўрганиш матн яратиш учун пойдеворни вужудга келтиради, холос. Лекин ушбу материаллар, улар билан боғлиқ қоидалар матн тузилиши орқали ўрганилмас экан, эгалланган билим, кўникма ва малакалар кўпроқ лингвистик компетенция лаёқатини шакллантириш даражасида қолиб кетаверади: таълим мазмунига матн тузилишига доир қоидаларни киритиш давр талабидир.

Агар ўқувчилар ёзган иншо, яратган матннинг фақат имло ва тиниш белгиларига оид хатоларини текширмасдан, мавзунинг қай даражада очилганини иншо (ёки матн) охирида қисқа тақриз кўринишида ёзиб кўрсатиш, айрим жумлаларнинг ғализлиги остига тўлқинли чизиқ чизиб кўйиш орқали белгилаш билан кифояланмасдан, ижодий ишлардаги матний хатоларга эътибор берилса, матн синтаксисига оид билимларга эҳтиёж туғилади.

Адабиётлар:

1. Ta'lim jarayonida yozma savodxonlikni oshirishning asosiy omillari / "O'zbek tili" doimiy anjumanining 13-yig'ini materiallari. – Toshkent:
2. Долимов С. Таълимий баён ва иншо. – Т.: Ўрта ва олий мактаб, 1964. 100 б.
3. Турдиев Б. Ёзма нутқни ўстириш юзасидан практикум. – Т.: Ўқитувчи, 1980. 128 б.
4. Madayev O. v.b. Yozma ish turlari: insho, bayon, diktant. – Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017. 104 b.
5. Yo'ldoshev R.A., Rixsiyeva M.M. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – Т.: Fan va texnologiyalar, 2018. 156 b.

*Мусаева Н., ўқитувчи
(Ўзбекистон)*

КВАЗИДИАЛОГИК НУТҚ ДИАЛОГНИНГ ЎЗИГА ХОС КЎРИНИШИ

Борлиқдаги мавжудодларнинг барчаси бир-бири билан ўзаро алоқада ҳаёт кечирадилар, бу жараён уларнинг ҳаёт тарзини ифода этиш билан бирга ижтимоий борлиқдаги ўрнини ҳам белгилаб беради. Бу мавжудодлар орасида инсон нутқи ва ақли билан энг олий ўринни эгаллагани барчамизга маълум. Инсоний олий туйғулар, ижтимоий алоқаларнинг барчаси нутқ орқали амалга оширилади. Нутқ ҳар бир кишининг ўз эҳтиёжларидан келиб чиқиб намоён бўлади. Нутқнинг яратилиши ҳақидаги назарияда тил ва тафаккур муносабати ўта долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Нутқ яратилиши жараёнининг тафаккур билан алоқаси психолингвистикада “нутқ яратилиши модели” деб номланувчи схемаларда акс эттирилди. Бундай моделларнинг аксарияти Л.С.Выготский

89. Ҳасанова Б., (Ўзбекистон) Асқад Мухтор ҳикояларида ижтимоий-психологик тасвир талқини
90. Хабибуллаева Ф., (Ўзбекистон) Проблемы перевода элементов национального мировоззрения и менталитета
91. Чумаев Р., (Ўзбекистон) “Таҳзибус-сибён” ва фаъолияти омӯзгори Садриддин Айни

ПЕДАГОГИКА ВА ТАЪЛИМ МЕТОДИКА

1. *Абдуқодиров А., Воҳидова Н.* Робитаи забонҳо – омили тақомули таълими забонҳои миллӣ (гузориши масъала)
2. *Абдуллаев К.* Фурқат таржимаи ҳолини ўргатишда фанлараро интеграция технологияларидан фойдаланиш
3. *Азимжонова Ш.* Тошкент адабий муҳитида адабий –эстетик тафаккурнинг шаклланиши ва тараққиёти
4. *Ахмедҷонова М.* Нақши адабиёт ва асарҳои адабӣ дар тарбияи таҳаммулпазири чомеаи муосир
5. *Каримова Д.* Муносибати салоҳиятнокӣ ба усули муаммовӣ заминаи асосии инкишофи малака ва мустақилият
6. *Кодирова М.* Муносибати салоҳиятнокӣ ва нақши он дар ташаккул ва инкишофи нутқи хонандагони хурдсол
7. *Мирзакулов Т., Асланова О.* Навоийнинг ҳомийлик фаолияти
8. *Мирзакулов Т., Саттарова Д.* Қурама воҳасини ижтимоӣ – лисоний ўрганишнинг долзарб масалалари
9. *Мавлонова К., Ўқувчиларни матн тузилишига доир қоидалар билан таништириш зарурати*
10. *Мусаева Н.* Квазидиалогик нутқ диалогнинг ўзига хос кўриниши
11. *Набиев Р.* Фориш шевасининг баъзи бир ўзига хос хусусиятларига бир назар
12. *Раҳмонқулов А.* Ўзбек ва тожик тиллари билингвиал таълими масалалари
13. *Тиллохочаева М.Н., Ҳакимова Ш.И.* Ташаккули салоҳиятҳои донишчӯён дар машғулиятҳои амалӣ
14. *Файзуллоев Б.* Адабий таълимда З.М.Бобурнинг назарий қарашларини ўрганиш
15. *Ўраева С.* Муносибати босалоҳият дар таълим ва натиҷаҳои интизоршаванда
16. *Эшмуродова Д.* Масъалаҳои назарии истифодабарии маводҳои кишваршиносии маҳаллӣ ва хоричӣ дар дарсҳои забони англисӣ
17. *Юсупова Ш.* Шахс онгини ривожлантиришда тасаввурнинг ўрни

Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик (ўзбек ва тоҷик филологиясининг долзарб масалалари). Маҷмӯаи мақолоти илмӣ. ” Хучанд: Нури маърифат, 2020.” 821с.

Ўзбек ва тоҷик филологиясининг долзарб масалалари (масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик). Ғуҷлаи. ” Хучанд: Нури маърифат, 2020.” 821с.

Муҳаррир

Ойматова М

Муҳаррири техникӣ:

Шафиев З. Қ.

Саҳифабанд:

Мирсаидов М. М.

Хуруфи Times New Roman ТҶ.
Супориши № 62. Коғазии сафед.
Ҷопи рақамӣ. Андозаи 84x60.1/16.
Ҷ.ш.ч. 96,25. Теъдод 100 нусха.

Нашриёти «Нури маърифат»

735700, ш. Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 42.

Матбааи «Нури маърифат»,

735700, ш. Хучанд, маҳаллаи 20-ум, бинои таълимии 3